

8. St'opin, M. H. (2013). *Dystantsiyne navchannya ta tekhnolohiyi dystantsiynoyi osvity u navchal'no-vykhovnomu protsesi – dosvid Vidkrytoho universytetu Izrayilyu*. [Distance learning and technologies of distance education in the educational process – the experience of the Open University of Israel].

9. Shvydun, V. M. (2013). *Analiz ponyattya «pislyadyplomna pedahohichna osvita» v konteksti intehratsiyi osvitykhn system*. [Analysis of the concept of «postgraduate pedagogical education» in the context of integration of educational systems].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

СИГЕТІЙ Ігор Петрович – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничо-математичної освіти та інформаційних технологій Закарпатського інституту післядипломної

педагогічної освіти, Заслужений учитель України.

Наукові інтереси: зарубіжний досвід післядипломної освіти педагогів у контексті перспектив професійного розвитку.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SHETII Ihor Petrovych – Candidate of Pedagogic Sciences, Associate Professor at the Department of Mathematics and Natural Sciences and Information Technologies, Honored Teacher of Ukraine, Zakarpattia Institute of Postgraduate Pedagogical Education.

Circle of scientific interests: foreign experience of postgraduate education of teachers in the context of prospects for professional development.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2021 р.

УДК 368.4:378

DOI: 10.36550/2415-7988-2022-1-200-129-133

СТРІЛЕЦЬ-БАБЕНКО Олена Володимирівна –

кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, спеціальної та соціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка

ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-3774-4786>

e-mail: olenastrilecbabenko@gmail.com

ПРОФЕСІЙНА АДАПТАЦІЯ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Удосконалення підготовки фахівців соціальної роботи з урахуванням складної та мінливої соціально-економічної, демографічної й соціокультурної ситуації, безсумнівно, є однією з актуальних проблем теорії і методики вищої професійної освіти, і тому проблема адаптації особистості знаходиться сьогодні в центрі уваги дослідників різних наук, в тому числі й педагогічній.

Актуальність її обумовлена підвищенням ролі людського чинника в розвитку українського суспільства. Пошук нових шляхів формування творчої активної особистості тісно пов'язаний з вивченням адаптаційних процесів, що лежать в основі її взаємодії з суспільством в усіх сферах життєдіяльності – в спілкуванні, праці, навчанні тощо. Це особливо важливо для професійного становлення майбутнього фахівця, оскільки ефективність професійної адаптації визначатиме успіх формування його ідеалів, цінностей, особистих якостей. Професійна адаптація майбутніх працівників вимірюється життєвою доцільністю праці, її результатами для людини й суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Процес становлення соціального працівника як фахівця розкрито у наукових дослідженнях та

монографіях багатьох науковців, зокрема: Р. Вайноле, О. Карпенко, Н. Клименко, В. Курбатова, В. Сластьоніна, Н. Шмельової та ін.; проблеми післядипломної освіти соціальних працівників висвітлено у працях І. Звереві, О. Крокінської, В. Поліщук, С. Толстоухової та ін.; окремі аспекти професійного зростання фахівців представлено у низці праць науковців Л. Завацької, І. Миговича, О. Рудницької та ін.

Науковцями досліджувались різні аспекти зазначеної проблеми, викладені у дослідженнях К. Абульханової-Славської, А. Барабанщикова, В. Беніна, О. Безпалько, Е. Бондаревської, Г. Васяновича, М. Галагузової, В. Гриньової, І. Зимньої, Й. Ісаєва, Е. Шиянова та ін.

До проблеми особистості соціального працівника зверталися А. Кунцевська, А. Ляшенко, Г. Медведева, І. Мигович, Т. Сила та ін. Значний вклад у розвиток теорії та практики соціальної роботи і підготовку фахівців в Україні внесли С. Архипова, В. Васильєв, Н. Гайдук, І. Грига, І. Зверева, І. Мищик, В. Полтавець, В. Сидоров та ін.

Проблема професійної адаптації як завершального етапу професійної орієнтації знайшла досить широке відображення в роботах Л. Булатової, В. Гладкової, К. Платонова та ін.

Мета статті – розглянути проблеми професійної адаптації як процесу і результату становлення індивіда.

Виклад основного матеріалу дослідження. Термін «адаптація», як відомо, має універсальне значення, відображаючи загальну властивість живої матерії пристосовуватися до зміни навколишнього середовища. Залежно від рівня взаємодії людини із середовищем розглядаються різні види адаптації: фізіологічна, психологічна, соціальна тощо [3, с. 87].

Аналіз професійної адаптації як різновиду соціальної є традиційним для психолого-педагогічної науки. Цей процес нерозривно пов'язаний з професійним становленням фахівця. У науковій літературі широко представлені дослідження дидактичних (С. Гринько, С. Рунова, Т. Солоділова та ін.), соціально-психологічних (Т. Каткова та ін.), соціальних (В. Будаєва та ін.), індивідуально-особистісних (Х. Кадирова, Б. Невзоров, Н. Щербакова та ін.), соціально-професійних (В. Сластьонін та ін.), соціально-педагогічних (В. Плешаков, Н. Шепілова та ін.) аспектів професійної адаптації, проте її наукова сутність і зміст стосовно практики підготовки соціальних працівників залишаються не розкритими. Специфіка даного етапу розвитку соціальної освіти викликає необхідність критичного перегляду традиційних підходів до професійної підготовки соціальних працівників, посилення її практико-орієнтованих компонентів, розширення переліку та змісту компетенцій майбутніх фахівців.

Тому актуальність обраного аспекту дослідження обумовлена комплексом протиріч між об'єктивною потребою суспільства і держави у фахівців соціальної роботи, що володіють компетентністю у вирішенні професійних завдань, актуалізованих дезадаптаційними тенденціями в життєдіяльності клієнтів соціозахисних установ і готовністю до ефективного подолання власних складних ситуацій у професійній діяльності та недостатньою розробленістю в педагогічній науці теоретичних і методичних основ попередження труднощів професійної адаптації майбутніх соціальних працівників та її педагогічного супроводу.

Позиція автора ґрунтується на ідеї, яку висунув відомий педагог В. Сластьонін про «випереджаючу адаптацію» випускника вишу. За відсутності упереджувальної підготовки випускник може почуватися розгубленим при першому ж зіткненні з неприйняттям його ділової ініціативи; він виявляється не готовим до того, щоб зайняти продуктивну позицію в конфліктних ситуаціях. Наївно-добросердні очікування, з якими вчорашній студент входить

до складної структури внутрішньогрупових відносин, нерідко обертаються похмурих скептицизмом та соціальною пасивністю. Отже, упереджувальна професійна адаптація є важливою складовою професійної підготовки фахівця соціальної роботи, а її ефективність буде значно вищою завдяки реалізації в освітній практиці відповідних педагогічних умов [6].

У суспільній свідомості практично відсутнє уявлення про соціальну роботу як цікаву, творчу, а найголовніше, суспільно значущу і затребувану професію, де міжособистісні відносини виступають як атрибут професійних відносин між соціальним працівником і людиною, що потребує допомоги. На жаль, не поодинокі випадки, коли сферу практичної соціальної роботи представляють фахівці, які не мають відповідної освіти, погано уявляють собі не тільки зміст і технологію соціальної роботи, але й її цілі та цінності, в наслідок чого проектується офіційні, безособові відносини між соціальним працівником та людиною, яка потребує допомоги. Все це створює значні труднощі професійної ідентифікації і, відповідно, адаптації молодих фахівців та студентів. Вітчизняна модель соціальної роботи має односторонній характер, зміст якої обмежується матеріальною допомогою населенню. Відносини між представниками держави, що захищає своїх громадян, і громадянами, які потребують захисту, носять патерналістський бюрократичний характер. Це пов'язано з невеликим періодом часу розвитку практики соціальної роботи і підготовки фахівців для цієї сфери, а також вітчизняної специфікою її інституційного становлення.

Термін «професійна адаптація» успадковує дефінітивну неоднозначність родового поняття «соціальна адаптація», тому що саме визначення поняття «адаптація» являє собою складну філософсько-методологічну проблему. Соціальну адаптацію визначає низка ключових термінів: «взаємодія», «вживання», «засвоєння», «включення», «пристосування», «формування» тощо. Найбільш вживаним є типове визначення соціальної адаптації як «взаємодії особистості і соціального середовища» із зазначенням особливостей цієї взаємодії. Так, наприклад, соціальну адаптацію в широкому сенсі трактують як вид взаємодії особистості або соціальної групи з соціальним середовищем, в процесі чого відбувається узгодження взаємних вимог (І. Мілославова); адаптація є процес і результат становлення індивіда соціальною істотою (А. Мудрик); складний цілісний процес вирішення протиріч між індивідом і його соціальним оточенням (А. Лешіна). У всіх визначеннях підкреслюється складність, цілісність,

динамічність, безперервність і активність людини в процесі адаптивної взаємодії з соціальним середовищем, в тому числі і з професійним [3].

Професійна адаптація являє собою процес входження молодшої людини в професійну діяльність, пристосування до системи виробництва, трудового колективу, умов праці, особливостей спеціальності (В. Сластьонін); складний динамічний процес повного опанування професією і оволодіння майстерністю на основі сукупності раніше здобутих та постійно оновлених знань, умінь і навичок (А. Мороз); на етапі професійного навчання адаптація виявляється в оволодінні студентами актуальними та вагомими в галузі певної професійної діяльності знаннями, практичними вміннями та навичками, соціально комунікативними компетенціями тощо (Х. Кадірова).

Загальносвітова тенденція руху до нової якості вищої освіти заснована на комплексному, міждисциплінарному та інтегральному характері вимог до рівня підготовленості випускників вишу для виконання як професійних, так і соціальних ролей в різноманітних контекстах. Це знайшло відображення в динамічному становленні компетентнісного підходу до підготовки соціальних працівників. Так, компетентність розуміється як інтегральна здатність вирішувати виникаючі в різних сферах життя конкретні проблеми (А. Андрєєв); складний синтез когнітивного, предметно-практичного і особистісного досвіду (В. Болотов, В. Серіков); інтегральна характеристика, яка визначає здатність фахівця вирішувати професійні проблеми і типові професійні завдання, що виникають в реальних ситуаціях професійної діяльності, з використанням знань, професійного та життєвого досвіду, цінностей і схильностей (В. Козирев, А. Тряпціна); суб'єктивована форма професіоналізму (Є. Артамонова) тощо. Аналіз визначень дозволяє виокремити важливі для нашого дослідження положення: основу будь-якої компетентності становить діяльність; професійні компетентності формуються й виявляються у професійній діяльності; компетентність виявляється виключно в органічній єдності з цінностями фахівця; компетентність як продукт навчання не є його прямим наслідком, а скоріше наслідком особистісного зростання індивіда; структура компетентності інтегрує когнітивні, операціональні та емоційно ціннісні складові освіти; компетентність розглядається як елемент механізму самоорганізації суб'єкта, адаптації в динамічному, непередбачуваному професійному середовищі [5].

Таким чином, опора на компетентнісний підхід у професійній адаптації максимально реалізує ідеологічний контекст професії «соціальна робота» і забезпечує відповідність професійно-особистісного розвитку майбутнього фахівця вимогам професії в таких аспектах:

– діяльнісному, тому що цей процес забезпечує, з одного боку, готовність студента до продуктивного вирішення проблеми адаптації в психосоціальній, структурній і комплексно орієнтованій соціальній роботі, а з іншого, дозволяє вирішувати завдання подолання власних адаптаційних труднощів як на етапі професійної підготовки, так і в самостійній професійній діяльності;

– ціннісному, тому що поряд з планами професійного майбутнього (характеристики праці, матеріальний добробут, можливість кар'єрного росту) в цьому процесі формується гуманістична спрямованість особистості і професійна мотивація;

– регулятивному, тому що адаптація до професії розглядається як результат активності особистості з метою досягнення оптимального співвідношення взаємних очікувань людини як суб'єкта праці та професійного середовища [2].

Набуті в процесі навчання нормативні способи діяльності соціального працівника містять аналітичні, діагностичні, прогностичні, організаторські та дієво-практичні вміння і навички. Проте, практичну соціальну роботу неможливо звести до нормативного варіанту. Практика соціальної роботи характеризується високим ступенем непередбачуваності і суперечливості, адже фахівець-практик завжди змушений приймати рішення і діяти в невизначеній ситуації. Виникає необхідність пошуку додаткових засобів та способів вирішення нестандартних завдань. На основі досвіду вирішення стандартних завдань і суб'єктивного досвіду формується компетентнісний досвід.

Адаптаційний компетентнісний досвід – це цілеспрямований процес успішного (неуспішного) виконання адаптаційної діяльності при вирішенні професійного завдання, предметом якої є перетворення важкої життєвої ситуації клієнта (адаптивної ситуації), а результатом діяльності є не тільки застосування вже відомих умінь, навичок та відповідних знань (репродуктивна діяльність), а й освоєння нового набору (системи) умінь і знань (творча діяльність). Зміст надбаного компетентнісного досвіду складають погляди і установки, які змінюються та сформоване критичне ставлення до професійних перетворень, які відбуваються. В результаті, досвідна компонента в моделі адаптаційної компетентності має об'єктивний зміст, який залежить від результатів діяльності студента в

ході перетворення їм зовнішнього світу і самого себе. Іншими словами, у формуванні компетентнісного досвіду вирішуються як безпосередні завдання професійного навчання, так і завдання власної професійної адаптації майбутнього соціального працівника. Набутий у власній діяльності особистісний адаптаційний досвід визначає високий ступінь професійної адаптації [1].

Необхідність в рефлексії як засобі когнітивного опанування ситуації взаємодії виникає в асиметричних ситуаціях (навчання, керівництво), в ситуаціях конфлікту, групової дискусії, в проблемних епізодах соціального життя, коли дії людини не регулюються соціальними кліше і вона сама змушена конструювати свою поведінку. Інтелектуальна рефлексія спрямована на осмислення суб'єктом руху в змісті проблемної ситуації, на організацію дій, що перетворюють елементи цього змісту; міжособистісна – на самоорганізацію своєї діяльності через осмислення особистості і діяльності партнера по спільній діяльності; особистісна – на самоорганізацію через осмислення себе і своєї розумової діяльності в цілому як способу здійснення свого «Я» [4].

Одним з головних внутрішніх регуляторів професійної діяльності, детермінантою розвитку професійної діяльності фахівця виступає його самооцінка (В. Сластьонін). Це критична позиція соціального працівника по відношенню до того, чим він володіє, тобто не констатація наявного потенціалу, а саме його оцінка з точки зору цінностей соціальної роботи. Позитивне і професійно-результативне самооцінювання виступає мотивом саморегуляції поведінки і актуалізується на всіх етапах здійснення поведінкового акту, бере участь в механізмах регуляції поведінки від рівня конкретної ситуації діяльності до рівня тривалої реалізації ідейних задумів, в результаті чого формується регуляторний досвід [6].

Отже, на основі всього вищесказаного, можемо зробити висновок, що адаптаційна компетентність соціального працівника являє собою інтегральну характеристику майбутнього фахівця соціальної сфери, яка визначає його вміння вирішувати адаптаційні проблеми і пов'язані з ними професійні завдання в реальних ситуаціях навчальної та професійної діяльності з використанням відповідних знань, професійних цінностей і особистого досвіду адаптації [8].

Професійна адаптація є досягненням відповідності професійно-особистісного розвитку майбутнього фахівця вимогам професії за допомогою формування його адаптаційної компетентності, професійно-ціннісних орієнтацій та розвитку регулятивних

умінь. Однак слід розглянути взаємозв'язок використовуваних нами понять.

Адаптаційна компетентність актуалізує поняття адаптаційного досвіду, який цілеспрямовано формується в рішенні адаптаційного завдання в нетипових (нестандартних) ситуаціях. Для перетворення, вирішення важкої (адаптивної) ситуації студент використовує відповідні знання, нормативні способи діяльності, піддає їх критичному переосмисленню та формує новий набір (систему) умінь і знань. Таким чином, досвідчена компонента адаптаційної компетентності має об'єктивний зміст, який залежить від результатів діяльності самого студента. Набутий у власній діяльності особистісний адаптаційний досвід визначає високий ступінь професійної адаптації. Таким чином, використовуючи в нашому дослідженні поняття «адаптаційна компетентність» ми підкреслюємо інтегральний характер адаптаційних надбань з одного боку, і спираємося на власну активність майбутнього фахівця по досягненню цих надбань з іншого.

Адаптація розглядається в співвіднесеності діяльності майбутніх фахівців з об'єктивними параметрами професії «соціальна робота» і об'єктивно характеризується професійними утвореннями інтеграційного характеру: адаптаційна компетентність, професійна спрямованість, професійно-важливі якості, що забезпечують високий рівень саморегуляції – відповідних когнітивному, операційному, мотиваційному і регулятивному критеріям.

Професійна спрямованість – мотиваційний критерій – характеризує спрямованість на професію.

Показниками виступають відповідність структури життєвих цінностей професійним цінностям; гуманістична спрямованість особистості; готовність до вибору активної адаптаційної стратегії; ціннісне ставлення до особистісного адаптаційного досвіду.

Адаптаційна компетентність – когнітивний критерій – вказує на рівень знань студентом теорій адаптації в галузі психосоціальної, структурної та комплексно-орієнтованої соціальної роботи; методів та технологій регулювання адаптаційного процесу; корелюючих цієї діяльності цінностей. Показниками є рівень знань про проблему соціальної адаптації (сутність, технологія, цінності); ступінь усвідомлення себе адаптуючимся суб'єктом та власних адаптаційних труднощів.

Адаптаційна компетентність – операційний критерій – передає динамічний аспект реалізації компетентності.

Показники: кількість альтернатив/правильних рішень в ситуації вибору; адекватність сприйняття й аналізу

ситуації; стійкі навички технологізації діяльності, відзеркалений в кількості та якості виконаних процедур; активний пошук додаткових ресурсів в ситуації труднощів; присутність цінностей професії у вигляді вироблених поведінкових реакцій у професійно-значущих ситуаціях.

Професійно-важливі якості, що забезпечують високий рівень саморегуляції – регулятивний критерій – відображають ступінь розвитку саморегуляції поведінки і дозволяють спрогнозувати поведінку в адаптивній ситуації.

Показниками є здатність до побудови доцільної діяльності та її оцінки; якості, що відображають особистісно-стильові й динамічні характеристики саморегуляції; стресостійкість в процесі вирішення професійного завдання; особистісний адаптивний потенціал.

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Отже, цільова установка професійної адаптації фахівця соціальної роботи в процесі його професійної підготовки безпосередньо залежить від освітнього підходу, реалізованого у вищому навчальному закладі. Як оптимальний нами запропоновано компетентнісний підхід як максимально відповідний цілям і завданням професійної соціальної роботи і такий, що репрезентує її фундаментальні цінності. У зв'язку з цим, професійна адаптація здійснюється в напрямку формування адаптаційної компетентності, засвоєння ціннісно-сміслових орієнтирів і розвитку регулятивних умінь, об'єктивно відображених у мотиваційному, когнітивному, операційному та регулятивному критеріях.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Васюта О. І. Вимоги до освітнього стандарту з соціальної роботи згідно Національної рамки кваліфікацій [Електронний ресурс] / Васюта О. І. URL: <http://archive.nbuv.gov.ua>.
2. Веретенко Т. Г. Вступ до спеціальності: соціальна педагогіка. Модуль 2: навч. посіб. / Т. Г. Веретенко, О. М. Денисюк. К. : Київськ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2011. 124 с.
3. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Звереві. К., Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
4. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
5. Поліщук В. А. Професійна підготовка фахівців соціальної сфери: зарубіжний досвід:

посібник / Поліщук В. А. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2003. 184 с.

6. Троценко Н. Є. Професійне самовдосконалення соціальних працівників у ресурсних центрах: дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.05 «Соціальна педагогіка» / Троценко Наталія Євгенівна. Луганськ, 2012. 243 с.

7. Спеціальність 8.040202 «Соціальна робота» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.vmurol.com.ua>.

REFERENCES

1. Vasyuta, O. I. *Vymohy do osvith'oho standartu z sotsial'noyi roboty z-hidno Natsional'noyi ramky kvalifikatsiy...* [Requirements to the educational standard for social work according to the National Qualifications Framework].
2. Veretenko, T. H. (2011). *Vstup do spetsial'nosti: sotsial'na pedahohika*. [Introduction to the specialty: social pedagogy]. Kyiv.
3. *Entsyklopediya dlya fakhivtsiv sotsial'noyi sfery*. (2012). [Encyclopedia for social professionals]. Kyiv.
4. *Entsyklopediya osvity*. (2008). [Encyclopedia of Education]. Kyiv.
5. Polishchuk, V. A. (2003). *Profesiyina pidhotovka fakhivtsiv sotsial'noyi sfery: zarubizhnyy dosvid*. [Professional training of specialists in the social sphere: foreign experience]. Ternopil.
6. Trotsenko, N. YE. (2012). *Profesiyne samovdoskonalennya sotsial'nykh pratsivnykiv u resursnykh tseentrakh*. [Professional self-improvement of social workers in resource centers]. Lugansk.
7. *Spetsial'nist' 8.040202 «Sotsial'na robota» [Elektronnyy resurs]*. – *Rezhym dostupu: http://www.vmurol.com.ua*. [Cialty 8.040202 «Social work» [Electronic resource]].

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

СТРІЛЕЦЬ-БАБЕНКО Олена Володимирівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, спеціальної та соціальної освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: дослідження проблем оцінювальної діяльності вчителя.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

STRILETS-BABENKO Olena Volodymyrivna – Candidate of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Pedagogy, Special and Social Education of the Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: research of problems of teacher evaluation activity.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2021 р.